

tip, care — în regiuni mai puțin favorizate decât valea Iordanului — trăiau încă o viață nomadă. Cele două „orașe” neolitice pre-ceramice de la Jerichon dovedesc o dezvoltare mult mai veche și mai rapidă a „civilizației urbane”, decât s-a bănuit până acum, chiar dacă neoliticul fără ceramică era cunoscut în ultimul timp. După aceste precizări, autoarea trece în revistă diferitele mișcări de populații și culturile materiale din epocile metalelor, și încheie cerînd să se întrebuițeze termenul de „lume veche” (*Old World*) în loc de Orientul Apropiat, iar pentru istorie revendică „o definiție mai largă, pe baza faptului că arheologia este o unealtă cu care istoria este dusă înapoi mult înaintea apariției scrisului”.

Comunicarea sumar rezumată pînă aci este urmată de o scurtă notă (p. 195 — 197) despre *Vrsta Jerichonului pe baza radiocarbonului*, scrisă de F. E. Zeuner, specialist în domeniul acestei noi metode de datare. Chiar datele la care se opriese K. M. Kenyon pentru cele mai vechi așezări „orășenești” de la Jerichon ar fi ele însele prea tîrzii! Într-adevăr, cele două probe făcute cu materiale din ultima așezare pre-ceramică au indicat datele de 6250 și 5850 e.n., ceea ce ar însemna implicit că primul „oraș” pre-ceramic de la Jerichon se coboară și mai adînc în mileniul VII î.e.n. Totuși, autorul face el însuși o serie de rezerve în privința rezultatelor la care a ajuns pînă acum, deoarece materialele studiate au fost de multe ori supuse unor condiții de zăcere în pămînt și de transformare chimică ce influențează mult rezultatele. În orice caz, dacă ne gîndim că la începutul mileniului VII Europa de nord abia se elibera de crusta de gheață ce o acoperise, vechimea „orașelor” de la Jerichon rămîne uluitoare. Descoperirea lor este pînă acum unică, săpăturile viitoare fiind chemate să lumineze mai bine toate problemele pe care le pune și asupra cărora nu s-ar putea face comentarii mai ample decât avînd la dispoziție un material documentar mai complet. Totuși, chiar ținînd seama de părerea autoarei că în alte tell-uri mai apropiate sau mai îndepărtate pot sta acoperite de milenii „orașe” similare celor de la Jerichon, nu putem să nu ne întrebăm ce au devenit acești primi constructori de orașe întărite și cum a dispărut înalta lor cultură materială?

Vladimir Dumitrescu

DIN ACTIVITATEA ARHEOLOGILOR IUGOSLAVI

I

În dorința de a face cunoscute lumii științifice din afara granițelor țării rezultatele cercetărilor și săpăturilor arheologice din R. F. Iugoslavia. Societatea arheologică iugoslavă a luat inițiativa lăudabilă de a publica un anuar în limbi străine, *Archaeologia Jugoslavica*, din care primul număr (I, Belgrad 1954, 138 pagini) a apărut încă de acum doi ani. Comitetul de redacție este compus din Spreeko Brodar, Jože Kastelic și Iosip Korošec (toți profesori la Universitatea din Ljubliana), redactorul-șef fiind binecunoscutul arheolog Miodrag Grbič, colaborator permanent al Institutului arheologic al Academiei Sîrbe de Științe din Belgrad. Așa cum se arată cu toată dreptatea în prefață, „Iugoslavia abundă în resturi culturale din toate perioadele arheologice, fiind greu de decis dacă trebuie menționate în primul rînd extraordinarele descoperiri arheologice din Serbia, Bosnia, Herțegovina și Slovenia, sau resturile antice din Dalmația și Macedonia”.

Acest prim fascicul cuprinde 14 contribuții, în general scurte, unele privind probleme generale, altele discutând elemente de detaliu, începând cu neoliticul și sfârșind cu perioada feudală târzie. În rândurile ce urmează se vor trece în revistă primele cinci articole, legate de preocupările celui ce semnează aceste rânduri și tratând probleme în strânsă legătură cu culturile materiale străvechi de pe teritoriul patriei noastre.

Articolul lui M. V. Garašanin, *Zur Zeitbestimmung des Beginns der Vinča-Kultur* (p. 1—6), este interesant nu numai prin faptul că ia în considerare toate concluziile formulate în această privință în ultimul timp (căci arheologii iugoslavi dispun de o bibliografie aproape completă), dar și prin concluziile la care se oprește și care rectifică, în parte, păreri mai vechi ale aceluiași autor. Concluziile sale se pot rezuma precum urmează: 1) Cultura Vinča, în stadiul ei de început, este legată genetic de neoliticul final macedonean, și prin aceasta se obține și o legătură în direcția complexului pre-troian din Asia Mică (Tigani III, Kum Tepe Ib). Aceasta înseamnă că începutul culturii Vinča trebuie situat înainte de acela al Bronzului timpuriu macedonean, deci înainte de 2600 î.e.n., cam pe la 2700. 2) Faza B 2 a culturii Vinča trebuie să fi fost contemporană cu începutul Bronzului timpuriu sudic, ceea ce se confirmă și prin descoperirile de la Gradar—Zlokučani. Deoarece această fază începe la Vinča pe la 7 m adâncime, iar începutul culturilor corespunzătoare ale Bronzului timpuriu este plasat pe la 2600, ar trebui să fie avută în vedere o dată mai veche, deci pe la 2700 î.e.n. pentru începutul culturii Vinča. 3) Legăturile postulate dintre cultura timpurie Vinča și Troia I—II „par să se clatine” și ar putea fi explicate cel mai probabil printr-o dezvoltare paralelă dintr-un trunchi comun. Înrudirea dintre capacele cu figură umană de la Vinča și vasele cu figuri omenești de la Troia indică deasemenea o datare mai veche a culturii Vinča față de Troia II. Ca atare, ținând seama de datele la care s-au oprit Schaeffer și Milojević pentru începutul așezării Troia II (2500 î.e.n.), pentru începutul culturii Vinča („faza Vinča-Turdaș”), poate fi luată în considerare data aproximativă de 2600 î.e.n. De altfel noile descoperiri fac ca datarea culturilor din spațiul est-mediteranean anatolian să nu aibă un caracter de stabilitate deplină.

Elementele principale pe care se sprijină concluziile lui Garašanin în ceea ce privește fixarea datei începutului culturii Vinča pe la 2600 î.e.n. sînt pe de o parte legăturile culturale dintre Vinča, Tigani III și sfârșitul neoliticului din Creta, iar pe de altă parte legăturile dintre Vinča și neoliticul final din Macedonia. În această privință autorul arată că sînt încă multe lucruri neclare, deoarece pînă acum data finală a fazei Tigani III nu a fost coborâtă dincoace de 2800. În faza Vinča II, prezența unui vas cicladic de import chiar la Vinča (la 7,70 m adâncime), și alte elemente converg spre sincronismul indicat mai sus între faza Vinča II și Bronzul timpuriu sudic. Iar legăturile dintre Vinča și Troia își au începuturile chiar din faza Troia I, continuîndu-se în Troia II. Dar tocmai aici argumentarea lui Garašanin nu pare convingătoare, deoarece vasele cu figuri omenești sînt tipice pentru faza Troia II, necunoscîndu-se în faza Troia I, așa încît Vinča I ar trebui măcar în parte sincronizată și cu Troia II. Totodată nu poate fi desconsiderat faptul că nu toți cercetătorii sînt de acord cu plasarea începutului Bronzului macedonean („*Early Macedonian*”) la 2600 : de ex. Childe nu se ridică dincolo de 2300 pentru începutul acestei faze. De altfel, fără să luăm atitudine în această privință, amintim că datele recent propuse de Blegen pentru Troia I și II sînt mult mai înalte, așa încît pînă ce nu se va dovedi într-adevăr că datele joase sînt cele bune, problema pare să rămînă încă deschisă. În orice caz, dacă data de aproximativ 2600 va rămîne valabilă pentru începutul culturii Vinča, nici începuturile culturii anterioare (Starčevo-Criș) nu trebuie să fie neapărat atât de îndepărtate cum le presupune Milojević (circa 3300 î.e.n.). Fie că distingem în dezvoltarea culturii Starčevo patru faze, cum socotește ultimul autor citat, fie că ne oprim la trei, cum le descrie Draga Garašanin, în ambele cazuri cîteva secole ar putea părea suficiente pentru întreaga dezvoltare a acestei culturi care nu

pare să fi lăsat nicăieri acumulări masive de resturi materiale. În felul acesta, o dată în preajma începutului mileniului III pare mai verosimilă: la aceasta se oprișe și Childe (*Dawn of European Civilization*, ed. V, 1950, tabel p. 331) și dincolo de ea nu se ridică nici Garașanin.

În ceea ce privește concluziile de ordin general-cultural ale autorului — și anume că și cultura Vinča s-a născut dintr-o cultură pre-troiană a regiunii est-mediteraneene-anatoliene (concluzie valabilă de altfel, după părerea noastră, și pentru celelalte culturi neolitice din restul Peninsulei Balcanice și de la Dunărea Inferioară), ele sînt astăzi împărțite de o mare parte a cercetătorilor care lucrează fără idei preconcepute.

A doua contribuție din acest fascicul, studiul lui A. Benac despre *Quelques éléments nouveaux sur les vases du type de Butmir* (p. 7 — 14), aduce în discuție o serie de descoperiri din așezarea de la Nebo, aparținînd culturii Butmir, tot din Bosnia (în special decorul în triunghiuri imprimare și unele forme ceramice), pe care le pune în legătură cu elemente similare tipice pentru „cultura slavonă” (Vučedol). Acest fapt îl duce pe autor la concluzia că între cultura Butmir și cultura Vučedol au existat anumite raporturi. Iar întrucît ultima aparține în special epocii bronzului, ar trebui admis că ultima fază a dezvoltării culturii Butmir s-a întîlnit cu prima fază a culturii slavone din Bosnia-Herțegovina, care n-a ajuns aci decît în epoca bronzului. Autorul s ubliniază de altfel faptul că și cu alt prilej el a precizat că o bună parte din dezvoltarea culturii Butmir trebuie plasată în prima jumătate a mileniului II î.e.n., ceea ce nu înseamnă însă, din punct de vedere cultural, că ea ar aparține bronzului. În același timp se subliniază că unele elemente decorative de la Nebo au pătruns aci prin contactul cu elemente Băkk III, așa încît ultima fază a culturii Butmir (faza Nebo), fiind contemporană cu cultura Tisa II — aceasta din urmă trebuie să fi fost cel puțin în parte sincronă cu Băkk III. Cred însă că aceste concluzii nu pot fi acceptate, nu numai pentru că se sprijină pe fazele tipologice ale culturii Băkk, care s-au dovedit a nu corespunde toate și unor faze cronologice, dar și pentru că este cu neputință să admitem că și cultura Tisa a trecut mult pragul mileniului II: unde mai rămîne atunci loc pentru „epoca cuprului” ungară — pentru culturile Bodrogkeresztur, Baden etc.? Mai firesc mi se pare să presupunem că acel contact postulat de autor între cultura Vučedol și cultura Butmir s-a petrecut chiar în faza de început a primei culturi, deci la sfîrșitul eneoliticului, decît într-o perioadă de timp corespunzînd primei epoci a bronzului, chiar dacă pînă acum în Bosnia cultura slavonă nu este cunoscută decît ca o cultură a epocii bronzului.

Scurt dar interesant este articolul lui B. Grbič, *A neolithic statuette from Bečej in Banat* (p. 15 — 18). Această statueta, de dimensiuni puțin obișnuite în plastica epocii (19,5 cm înălțime), reprezintă o femeie șezînd pe un scaunel și avînd pe genunchi o mare strachină. Ea este considerată pe drept cuvînt un *unicum*, autorul scoțînd în evidență modelarea mai îngrijită a capului și oarecare tendințe spre adevăratul rondbosse în modelarea restului corpului. Totodată se susține că statuetele fazei B și C din cultura Vinča sînt toate mai plate, mai stilizate și cu mai puține detalii decît aceasta, iar figurinele reprezentate șezînd sînt (după autor) excepționale. Din această cauză, statueta de la Bečej ar trebui socotită o reprezentare aparte, neputînd fi legată de nici una dintre fazele culturii Vinča. Totuși cred că autorul exagerază: în primul rînd, statuetele așezate nu sînt deloc „excepționale” în cultura Vinča, chiar dacă sînt desigur mult mai puține decît acelea reprezentate „în picioare”. Numai în săpăturile noastre (1943 și 1950) din așezarea de la Rast, aparținînd tocmai fazelor mijlocii ale culturii Vinča, am găsit o serie întreagă de statuete și de fragmente de statuete așezate. Și, ceea ce este mai important, scaunelul pe care șade statueta este modelat în același fel și decorat cu aceleași motive meandrice și rombice incizate, ca la cele mai multe dintre statuetele așezate de la Rast, motive întîlnite de altfel și pe corpul statuetei, și nu cred că greșesc spunînd că vasul antropomorf

de la Kökenydomb este un compromis între o figurină așezată tip Vinča-Rast, și un vas propriu-zis, decorul incizat fiind bazat pe aceleași motive unghiulare. Pe de altă parte, sînt destule cazuri în care ochii statuetei sînt reprezentați prin cîte o linie orizontală, și gura de asemenea, tot ca la statueta de la Bečež. Cît privește modelarea mai puțin plată a corpului, tot de la Rast putem cita ca exemplu o statueta cu copil în brațe, modelată cu un simț al reliefului care o ridică mult deasupra celorlalte piese, dar aceasta nu înseamnă că ea ar trebui scoasă din contextul plasticii cultura Vinča-Rast. Singurul lucru într-adevăr neobișnuit este strachina mare ținută pe genunchii statuetei de la Bečež, alături de modelarea mai puțin convențională a corpului în totalitatea lui.

Referindu-se la asemănările ce i se pot găsi, Grbič spune că statueta de la Bečež „seamănă, la prima vedere, mai mult cu o statueta egipteană decît cu una dunăreană”; în afară de diferența de proporții, „toate elementele statuetei noastre și ale figurinelor feminine egiptene reprezentate șezînd sînt comune”. Această impresie nu ni se pare însă că poate constitui un motiv suficient de puternic pentru a scoate statueta din contextul său dunăreano-balcanic. De altfel însuși autorul, în concluzie, atenuează formulările precedente, arătînd că statueta este tipică pentru bazinul dunărean în faza finală a neoliticului iugoslav de pe la circa 2000 î.e.n., rămînd ca cercetările viitoare să precizeze dacă se poate vorbi de influențe egiptene la această dată. În cea ce ne privește, socotim data de 2000 î.e.n. prea tîrzie pentru statueta; numai în cazul cînd s-ar socoti relativă îndepărtare de canon și neornamentarea corpului drept elemente proprii unei faze tîrzii, am putea admite acest punct de vedere; altfel ea trebuie plasată înainte de începutul mileniului II, fie că aparține fazei Vinča B, fie că e atribuită fazei Vinča C. Pe de altă parte, indiferent de ce ne vor aduce descoperirile viitoare, socotim — așa cum am spus și mai sus — că statueta de la Bečež nu iese din cadrul plasticii culturii Vinča decît prin detalii neesențiale. așa încît nu e nevoie să căutăm la ea influențe egiptene, chiar dacă asemenea elemente sud-est mediteraneene nu pot fi excluse aprioric. Cît privește strachina de pe genunchi, pe care autorul o declară netipică pentru cultura Vinča, considerînd și acest lucru esențial, eu nu cred că poate fi hotărîtoare. De altfel și la Rast, ca și în cultura vecină Gumelnița, forma de strachină relativ tronconică și necarenată, nu este neapărat o excepție.

Draga Garašanin publică un scurt articol intitulat *Quelques éléments dans la civilisation de Bubanj-Hum* (p. 19—24), cu atît mai prețios pentru noi cu cît se știe că această cultură neolitică este strîns legată de faciesul Sălčuța al eneoliticului nostru. Elementele la care se referă autoarea sînt cîteva obiecte descoperite în așezarea Humska Čuka: 1) O strachină cu picior tronconic, cu indicii de folosirea roatei; 2) o cupă cu picior mic și toarta supraînălțată; 3) o lamă curbă de bronz cu două nituri la partea superioară; 4) un fragment din partea superioară a unui vas cu toartă supraînălțată. Dintre acestea, trei sînt considerate ca fiind sigur obiecte de import, iar ultimul fragment ar putea fi provenit sau din import sau din imitarea ceramicii de import.

Primele două piese corespund formelor comune Helladicului Vechi II și III, iar cupa corespunde unor vase din Helladicul mijlociu, chiar dacă originea formei se află în Helladicul Vechi; amîndouă sînt considerate exemplare minyene de import. În ceea ce privește lamele de bronz, deși n-a găsit analogii absolut corespunzătoare, autoarea citează piese apropiate ca formă din Helladicul Vechi și din așezările Troia II—V. Data unui exemplar de la Eutresis i se pare decisivă pentru cronologia exemplarului srbesc. Ultimul fragment ceramic este considerat tot minyan. Mă întreb însă dacă prezența în pastă a resturilor de „paie” (pleavă?) poate îndreptăți această presupunere, chiar dacă culoarea și modelarea suprafeței se apropie de specia minyană.

Intrucît între aceste obiecte de la Hum-ka-Čuka există — ținînd seama de corespondențele sudice — o deosebire cronologică, autoarea admite că între materialele provenind din această

așezare și în general din cultura Bubanj-Hum este vorba de deosebiri cronologice, care ar cere împărțirea lor în două faze¹—fapt dovedit și stratigrafic în săpăturile de la Bubanj: faza I (subfazele II a-c ale lui Oršić) este caracterizată prin cupe cu două torți și ceramică pictată, inclusiv „crusted ware”, iar faza II (subfazele III-IV ale lui Oršić) se caracterizează printr-o ceramică cu ornamente incizate, uneori încrustate, pe care ultimul autor a asemuit-o cu cultura Tei din România. Capacele de tip Pločnik de la Bubanj și de la Humska-Čuka, aparținând primei faze, par a indica situația cronologică a acestei faze în raport cu sfârșitul neoliticului din Serbia. Fragmentele ce se leagă de ceramica minyană nu ar putea fi deci puse decât în raport cu faza Bubanj-Hum II, ceea ce se potrivește cu împrejurarea că în Macedonia ceramica cu ornamente incizate corespunde aceleia a fazei Bubanj-Hum II, găsindu-se însă și la Kilindir. Diferența cronologică între cele două faze este destul de sensibilă, potrivit diferenței cronologice dintre obiectele de import descrise, care merge de la Helladicul Vechi III pînă la Helladicul Mijlociu II. Întrucît Helladicul Vechi III pare a depăși data de 1900 î.e.n., ceramica minyană de la Humska-Čuka ar putea fi datată după 1900, și o dată cu ea faza Bubanj-Hum II; iar faza Bubanj-Hum I ar trebui să fie anterioară anului 1900. Deoarece însă elementele helladice n-au putut ajunge prea repede în regiunea Nișului, limita dintre cele două faze Bubanj-Hum ar putea fi plasată chiar puțin după 1900. Această dată e importantă și pentru data finală a culturii Vinča, cînd apare ceramica aparținînd speciei „crusted ware”.

Elementele aduse în discuție de autoare sînt desigur importante pentru cronologia culturilor neo-eneolitice balcanice; firește, numai cu originalele în față se poate discuta problema dacă într-adevăr piesele citate și ilustrate sînt importuri, sau sînt piese locale. Amintesc aci că Childe (*Dawn*, ed. V. p. 50) vorbește de „*Two-handed tankards like the Early Macedonian*” și de cupe cu toarta supraînălțată, în faza denumită de el (după Oršić) Bubanj II; întrucît perioada veche macedoneană corespunde cronologic Helladicului Vechi II-III, concluziile cronologice ale autoarei nu sînt contrazise nici în felul acesta. Milojević considera așezarea de la Humska-Čuka sincronă cu Helladiul Mijlociu II, corespunzînd cu Macedoneanul Mijlociu. Pe de altă parte, dacă legătura dintre ceramica incrustată de la Bubanj II și aceea a culturii Tei, amintite de autor, sînt valabile (ceea ce nu putem controla, din pricina lipsei lucrării lui Oršić), este clar că faza Bubanj-Hum II trebuie prelungită pînă în epoca bronzului, fapt de altfel afirmat cu alt prilej și de M. V. Garašanin.

În articolul lui I. Korošec, *Ein interessanter Rhytonfund in Ljubljana* (p. 25—28), sînt descrise cîteva obiecte găsite într-unul dintre mormintele necropolei de incinerare descoperite chiar în curtea Academiei Slovene de Științe și Arte. E vorba de o strachină cu picior, un rhyton cu corpul în formă de trompetă terminată la vîrf în cap de pasăre, și cu picior gol, un alt fragment de rhyton, precum și o serie de obiecte arse de bronz (brățări etc.) și de sticlă (perle). Rhytonul este decorat cu ornamente parțial imprimare și parțial săpate, constînd din șiruri de triunghiuri etc., în care s-a păstrat încă culoarea albă de incrustație. Întreaga necropolă aparține sec. VIII î.e.n. (respectiv Reinecke-Hallstatt B-C), dar—după cum arată autorul—nici strachina cu picior, nici cele două vase rhyton nu-și găsesc analogii în alte descoperiri contemporane; iar relativa asemănare a piciorului rhytonului cu picioarele „în cruce” ale strachinilor culturii slavone (= Vučedol) nu poate fi considerată decât întîmplătoare, ținînd seama de diferența de epocă dintre necropola illirică de la Ljubljana și cultura Vučedol.

¹ Din punct de vedere al fazelor culturii Bubanj-Hum, autoarea adoptă sulmpărțirile propuse mai demult de soțul său (cf. M.V. Garašanin, *Stand, Probleme und Aufgaben der Vorgeschichtsforschung im serbischen Moravagebiet*, în vol. „Congrès international des sciences pré-et protohistoriques. Actes de la III-e session Zürich 1950”, p. 98-104.

Celelalte articole din această fasciculă îmbrățișează probleme ce acoperă în timp întreaga epocă de la sclavagismul greco-roman pînă la bisericile feudale².

II

O altă contribuție sintetică pentru cunoașterea istoriei străvechi a unei regiuni din Iugoslavia se datorește tot harnicului cercetător M. V. Garašanin, și se intitulează *La Serbie centrale à l'époque préhistorique* (extras din vol. *Monuments et stations archéologiques en Serbie. II. Serbie Centrale*, în seria „Materiaux, t. X. Institut Archéologique de l'Académie Serbe des Sciences”, nr. 3, 10 pag., în l. srbă și în l. franceză). Bogat în informații și însoțit de o hartă cu toate punctele arheologice ale regiunii studiate, articolul trece în revistă stadiul actual al cercetărilor privind epoca paleolitică și comuna primitivă din această parte a țării vecine. De relevat de altfel observația autorului cu privire la faptul că, deși regiunea a fost explorată din punct de vedere arheologic încă din secolul trecut, o cercetare planificată nu s-a făcut decît începînd după cel de-al doilea război mondial. În cadrul Serbiei centrale, sînt precizate trei regiuni geografice : a Moravei, care face parte din marea cale naturală Vardar-Morava, de legătură între lumea egco-anatoliană și regiunile dunărene ; a Dunării, legată și de Sava, începînd de la Belgrad și pînă la vărsarea Moravei în marele fluviu ; ultima e zona muntoasă din SV, legată direct de Serbia de V și intrînd în cadrul teritoriului de origină al illirilor.

Cea mai veche descoperire este așezarea paleolitică de lângă Jerinino Brdo, aproape de Ceradac, clasată „după faună și industrie” în paleoliticul inferior, căci (și aci autorul citează el însuși), din punct de vedere tipologic obiectele descoperite aparțin musterianului, cu trăsături indicînd de asemenea clactonianul și levalloisianul”. Altă așezare paleolitică a fost distrusă înainte de a mai putea fi cercetată.

În neolitic autorul distinge două grupe principale : Starčevo și Vinča. Deocamdată nu s-au putut preciza cele trei faze ale culturii Starčevo, dar se găsește și ceramică pictată cu alb pe fond roșu, nu numai ceramică grosolană. Pictura în alb, remarcă Garašanin, nu este obișnuită în regiunile dunărene, fiind mai bine cunoscută în Macedonia și în Ungaria, de unde a putut veni, deoarece există și alte elemente „care pot fi legate de cultura mai recentă Gumelnița”. Aci trebuie să observ însă că tocmai fiindcă Gumelnița este mult mai recentă decît Starčevo, nu văd în ce fel una dintre categoriile ceramicii pictate ale culturii Starčevo și-ar putea avea originea în cultura Gumelnița. Materialul grupului Vinča din Serbia Centrală demonstrează clar, după autor, încrucișarea elementelor culturale de origine diferită, distingîndu-se de neoliticul recent în primul rînd prin caracterul său net balcano-anatolian. În regiunea Morava, elementele epocii de bronz egeo-anatoliene sîfrșesc prin a precumpăni și, în felul acesta, se ajunge la formarea grupului Bubanj-Hum. Dimpotrivă, în regiunile dunărene se impun influențele venite de la N de Dunăre, în special prin apariția decorului spiralic și a decorului imprimat. Așa se explică de ce în cursul evoluției grupului Vinča se pot observa diferențe locale accentuate

² Menționăm aci numai numele autorilor și titlul articolelor: K. Prijatelj, *Einige hellenistische Elemente in der Skulptur des antiken Salona* (p. 29—35); B. Gabričević, *Iconographie de Mithra Tauroctone dans la province romaine de Dalmatia* (p. 37—52); D. Rendić-Miočević, *Neue Funde in der altchristlichen Nekropole Manastarine in Salona* (p. 53—70); Z. Vinški, *Gibt es frühslavische Keramik aus der Zeit der südslavische Landnahme?* (p. 71—82); M. Čozović, *L'encevoir des environs de Kuršumlije* (p. 83—89); G. Karaman, *À propos de l'église de Pribina à Blatnograd-ville de Balaton* (p. 91—96); S. Gunjaca, *Nécessité d'une révision des fouilles d'époque croate ancienne* (p. 97—107); Dj. Bošković, *L'église de Sainte-Sophie à Salonique et son reflet dans deux monuments postérieurs en Macédoine et en Serbie* (p. 109—115); C. Fisković, *Fragments du style roman à Dubrovnik* (p. 117—137).

ntre regiunea Morava și Dunăre. Spre sfârșitul neoliticului, Serbia Centrală intră în sfera activității miniere primitive din SE Europei; deși centrele acestei activități nu pot fi încă precizate, ele trebuie căutate probabil în regiunea vecină, Bor, sau pe teritoriul românesc.

Tranziția de la neolitic la epoca metalelor e încă insuficient cunoscută, dar în zona dunăreană se observă grupele Baden și Kostolac, iar în zona Moravei domină elementele bronzului vechi egeo-anatolian, care duc la formarea grupei Bubanj-Hum. Această cultură s-a menținut în regiunea Moravei cel puțin pînă în faza B 1-Reinecke³. În epoca bronzului, la Dunăre se găsește grupul Dubovac-Zuto Brdo, pe care autorul îl datează din Bronz B 1 pînă în Hallstatt A, ca mulți alți cercetători. În SV Serbiei Centrale se găsesc, între altele, mulți tumuli, dintre care unii au dat la iveală material ceramic corespunzător tipului Vattina, morminte de incinerare în urne și folosind și „cutii” de piatră. Se știe, de altfel — amănunt pe care autorul nu-l amintește — că și în Banat unele dintre descoperirile similare culturii cîmpurilor de urne au fost făcute în tumuli. Pe de altă parte mă întreb dacă aceste descoperiri din SV Serbiei Centrale n-ar putea fi interpretate ca un început de jalonare a drumului parcurs de o parte din triburile culturii cîmpurilor de urne în presupusa lor migrație spre sudul macedoneano-grecesc. La sfârșitul epocii bronzului, la Dunăre se găsesc diferite depozite și obiecte (Hallstatt A), dar perioada aceasta este încă insuficient cunoscută. Unele dintre grădiștile din Serbia Centrală aparțin tot epocii bronzului, și trebuie avute în vedere cu privire la problema illirică, legată în chip organic de epoca Hallstatt.

Caracterul general al regiunii rămîne net illiric, chiar dacă se găsesc și elemente ce se leagă de purtătorii culturii thraco-cimmeriene (Hallstatt C), spune autorul. Nu se poate vorbi însă de vreo expansiune importantă a celților, care s-a limitat la valea Dunării, unde se găsesc un număr oarecare de așezări celtice. Urmărirea spre S a răspîndirii celților rămîne o sarcină a viitorului.

După cum spune autorul, e clar că se poate stabili în linii generale istoria străveche a Serbiei Centrale chiar pe baza datelor de pînă acum, ultimele cercetări deschizînd și lărgind mult orizontul. Și nu ne îndoiim că activitatea susținută a arheologilor iugoslavi va duce la o mai temeinică cunoaștere și a acestei regiuni ca și a restului țării, darea de seamă pe care ne-am mulțumit să o rezumăm aci fiind foarte bine venită, mai ales în lipsa celor mai multe dintre publicațiile iugoslave din ultimii 10—15 ani.

Vladimir Dumitrescu

III

M. V. Garašanin a mai publicat de curînd și un interesant articol cu privire la riturile de înmormîntare în epoca neolitică (*Sahranjivanje u balkansko-anadalskom kompleksu mladeg neolita = Die Bestattungssitten im balkanisch-anatolischen Komplex der jüngeren Steinzeit*,

³ În comunicarea sa de la Congresul de la Zürich, citată mai sus (nota 1, p. 361), același autor înclină să socotească cultura Bubanj-Hum contemporană în spațiul dunărean al Serbiei cu grupa Zuto-Brdo a cîmpurilor de urne ale epocii bronzului (v. p. 103). Totodată semnalează legături între ceramica Bubanj-Hum II și ceramica culturii bosniace numită de Korošec „Gradina”, „care nu pot fi negate”. Dar această ultimă cultură, atribuită illirilor, este datată în epoca fierului și atunci, întrucît „atingerea acestor două complexe pare sigură . . . poate că cultura Bubanj-Hum a dăinuit mult în anumite regiuni”. Ipoteza nu e desigur cu totul inaccesibilă, dar e mai firesc să nu admitem o dăinuire de-a lungul întregii epoci a bronzului pentru o cultură tipică eneolitică, așa încît poate fi mai degrabă vorba de transmisiuni culturale pe bază de persistență etnică, decît de continuitate directă culturală.

în limba srbă, cu amplu rezumat în limba germană, în „Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu”, 1956, p. 205—231—236), tratind problema riturilor de înmormintare pe baza descoperirilor din culturile neolitice, care — după părerea sa — alcătuiesc complexul balcano-anatolian. În acest complex autorul include grupele iugoslave, grupa Gumelnița, subneoliticul macedonean, Grecia, Creta, Asia Mică (numai descoperirile de la Kum-Tepe I a-b) și grupa Lengyel. Observăm dintru început că autorul și-a delimitat domeniul cercetărilor la grupele epocii neolitice mai noi, nuanță care lipsește din traducerea titlului în limba germană. Aceasta explică pentru ce M. V. Garașanin nu se ocupă și de fazele culturii vechi neolitice Starcevo-Criș în legătură cu problema pe care o urmărește.

Înhumația cadavrelor constituie în acest spațiu o regulă generală atât în cimitire cât și în așezări. Pentru a înlătura indoiala manifestată de autor în legătură cu mormintul descoperit la Parța (Banat) lângă vatra unei locuințe, despre care el se întreabă dacă nu ar fi cumva mai tardiv, aducem dovada pozitivă a unei înmormintări analoge, în același cadru al culturii Turdaș, descoperită la Gura-Luncii-Tărtăria, pe Mureș, la 25 km spre E de așezarea eponimă⁴. De asemenea semnalăm faptul că și în cuprinsul culturii Boian, în cunoscuta așezare de la Glina, lângă București, s-au descoperit morminte de copii în locuințe. Cele câteva morminte de incineratie din grupa Lengyel sînt considerate de autor ca apariții tîrzii, pe cînd sensul celor câteva morminte incerte de incineratie din așezarea de la Vința, crede că nu poate fi precizat. În majoritatea cazurilor înmormintarea se face în poziție întinsă. Nici orientarea nu este unitară; însă, în grupele tîrzii, privirea este îndreptată întotdeauna spre E, SE, S, ceea ce trebuie pus în legătură cu cultul soarelui. Nu s-au găsit în această zonă, și aparținînd culturilor neolitice, înmormintări cu ocră, deși — spune textual autorul — „credința în însemnătatea culorii roșii trăiește și astăzi la poporul nostru și ar fi putut fi luată și din cadrul ceramicii în benzi”.

Se atinge și problema sacrificiilor umane la Ajdovskajama (Slovenia) și poate de asemenea la Golemata-Peștera din Bulgaria. Lista descoperirilor ar fi fost desigur mai completă și concluziile mai cuprinzătoare dacă autorul ar fi putut cunoaște și ultimele descoperiri din țara noastră.

Concluzia de ordin general la care ajunge M. V. Garașanin după examinarea diferitelor grupe este că — pe măsura dezvoltării credințelor și ritualului în legătură cu înmormintările — unele particularități observate chiar în cadrul triburilor din aceeași grupă culturală se vor diferenția tot mai mult, desființînd unitatea dintru început a obiceiurilor.

Remarcăm totuși că rămîne destul de interesant faptul că, prin studiul riturilor de înmormintare, se poate adevări continuitatea evolutivă între diferitele culturi neolitice din acest spațiu, începînd de la cultura mai veche Vința-Turdaș și pînă la cele mai noi faze ale culturii Gumelnița și de asemenea pînă la cultura Lengyel. Această unitate care presupune existența unui fond comun de tradiții, se poate urmări și mai departe în spațiu înspre N și E, în cadrul grupei neolitice cu ceramica pictată: Ariușd-Cucuteni-Tripolie. Amintim astfel înmormintările de copii în case din așezarea de la Luka-Vrublevkaia pe Nistru⁵, ca și mormintele cu sacrificii umane aparținînd fazei Cucuteni A—B din așezarea de la Traian (Moldova)⁶, și apoi mormintele plate de inhumație din cadrul culturii Usatovo de la Vihvatniți (RSS Moldovenească)⁷. În aceeași

⁴ K. Horedt, *Săpăturile de la Gura Luncii, lângă Tărtăria, jud. Alba*, „Apulum” III, Alba-Iulia, 1946—1948.

⁵ S. Bibikov, *Rannetripolskoe poselenie Luka-Vrublevkaia na Dniester*, MIA, 1953, nr. 38, p. 194, fig. 66.

⁶ H. Dumitrescu, *O descoperire în legătură cu ritul de înmormintare în cuprinsul ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, SCIV, V, 1954, p. 399—429; vezi și descoperirea lui Szekely Zoltán de la Doboșeni, în corpul culturii Ariușd, constînd dintr-un mormint de inhumație cu vas aparținînd sericii B a lui Laszlo („Materiale”, III, p. 150—151).

⁷ T. S. Passek, *Ilogi rabot v Moldavii v oblasti pervobitnoi arheologii*, KS, 56, 1954, p. 76—97.

ordine de idei menționăm că unele practici de natură superstițioasă relevate de autor în cuprinsul culturii Lengyel, ca de pildă înmormântarea cadavrului culcat pe pînțele, se întîlnesc în morminte aparținînd grupei Trichterbecher,⁸ din complexul culturilor „nordice”.

Notăm că puțînatatea datelor corespunzătoare din regiunile din sud — Macedonia, Grecia, Creta și Anatolia — de care dispune autorul, nu înseamnă că legăturile acestor grupe culturale cu regiunile noastre, caracterizate în ansamblul lor de M. V. Garașanin prin denumirea de complex balcano-anatolian, ar fi mai puțîn semnificative și sigure.

De o importanță covârșitoare pentru stabilirea legăturilor cu sudul egeic și Anatolia, în etapa neoliticului vechi din regiunile noastre, este, fără îndoială, descoperirea recentă a culturii Hamangia (Dobrogea)⁹, ca și a cimitirului de inhumație de la Cernavoda, aparținînd aceleiași culturi. Rezultatele săpăturilor întreprinse aci în ultimii ani sînt în cea mai mare parte încă inedite.

Lucrarea discutată mai sus prezintă în orice caz un interes documentar chiar pentru cine nu poate citi decît rezumatul în limba germană, deși e probabil că textul sîrbesc ne-ar fi putut oferi prilejul unor observații mai ample.

Hortensia Dumitrescu

VARIA

Cu numele legendarului rege al sicanilor *Kokalos* și sub îngrijirea profesorului Eugenio Manni, Institutul de istorie veche al Universității Palermo începe publicarea unui periodic închinat istoriei Siciliei în antichitate și istoriei vechi îndeobște (editor : S. F. Flaccovio, Palermo). Fasciculul I, 1955 (probabil singurul apărut pînă astăzi), oglindește această îndoită preocupare, în sensul că, alături de cercetări închinat unui aspect sau altul al trecutului insulei, publică și studii fără legătură cu aceasta. Din prima categorie fac parte articolele : *Sui segni di scrittura eoliana di origine minoica*, de G. Pugliese Carratelli, *Un miliarium del 252 a. C. e l'antica via Agrigento-Palermo*, de A. Di Vita, în sfîrșit *I Mamertini in Sicilia*, de A. Vallone. Din cea de-a doua : *Il problema delle fonti per il XVII libro di Diodoro Siculo*, de Josè Maria Fontana, și *Lisimaco di Tracia*, de Giovanna Saitta. Ultimul, cu mult cel mai întîns din întregul fascicul, e și cel de natură să ne intereseze în mai mare măsură, date fiind legăturile regelui Traciei cu cetățile grecești din părțile noastre, ori cunoscutele lupte cu Dromichaites. Amîndouă aceste aspecte ale politicii dunărene a lui Lysimachos sînt cercetate cu luare aminte de autoare, care supune unui examen critic informațiile oferite de izvoare și cronologia evenimentelor. În privința orașelor din Dobrogea, e de relevat că răscoala din anul 313 e tratată în strînsă legătură cu evenimentele din lumea egeeană, și mai precis ca un episod al luptei dintre Lysimachos și Antigonos, prelungită pînă în anul 311. La rîndu-i, cel de-al doilea asediu al Callatidei e făcut să depîndă de o instigație a lui Ptolemaios, despre care Diodor ne informează că în anul 310/309 ar fi trimis soli (se ghicește lesne în ce scop) cetățîilor de sub autoritatea lui Cassandros și a regelui Traciei (XX, 19,4). Cu privire la războaiele getice, rețîn că autoarea respinge ca neînte-

⁸ H. Behrens, *Ein Siedlung und Begräbnisplatz der Trichterbecherkultur bei Weissenfels am Saale*, „Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte”, XXVI, 1953, Haale-Saale, p. 67—108, pl. I—X; și H. Dumitrescu, SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 913—923.

⁹ D. Berciu, *Une civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie. La civilisation de Hamangia (r. Babadag)*, în vol. *Nouvelles études d'histoire présentées au X-e Congrès des sciences historiques, Rome 1955*. Ed. Acad. R.P.R., București, 1955, p. 29—46.